

Kap 32 : Livets hårda skola (III) (1856-1872).

Som regent – norsk vicekung 1856/57, prinsregent 1857/59 & krönt regent 1859/72 – ägnade sig Karl med varierande framgång åt regeringsformen, utrikes- & unionspolitiken, försvaret, kommunikationerna, jord- & skogsbruket och Norrlandsfrågan. Polemiken & forskningen om kontinuiteten i kungahusets inställning till författningsreformen-skandinavismen-liberalismen är så omfattande, spretig & delvis motsägelsefull att jag särbehandlar den delen. I stället för att göra en syntes av den forskningen, skildrar jag hur Karl XV-bilden förändrats. Hans övriga intressen – försvaret, kommunikationerna, jord- & skogsbruket och Norrlandsfrågan – är inte alls lika omstridda och kan sammanfattas i punkt form.

* * *

1. Populariteten

Karls valspråk till kröningen var att ”Land skall med lag byggas”. Detta tolkades både som ett försvar av äganderätten och som att inte ens kungen stod över lagarna. Hans omedelbara eftermäle var också en tacksamhet för att han betedde sig som en konstitutionell monark och inte som de tidigare bernadotterna hade grundlagen som rundningsmärke. Jag har hittat 17 nekrologer som alla har den tendensen. Karl var vid sin död både folkkär & aktad. Jag citerar Aftonbladet:

[Det] är ett ovedersägligt faktum att konung Carl var i mycket hög grad populär, att han var älskad af folket, så som endast få konungar före honom har varit. Grunden till denna ofantliga, efter hand sig utvecklande och rotfästade samt under alla skiften orubbliga popularitet låg utan tvifvel till en del i hans individualitet. Vid sidan af menskliga fel och brister egde kung Carl vissa personliga egenskaper, som voro egnade att i hög grad anslå folket. Framför allt egde han den egenskapen att vara äkta *svensk*, mera svensk än någon konung sedan 150 år varit. ... Dertill kom den stora enkelhet, rättframhet och hjertlighet, som låg i hans väsen. Etikett, omsvep och underfundighet älskade han icke och liknade i det hänseendet ganska mycket sin förut bortgångne vän, danske konungen Fredrik VII. ... Men utom dessa personliga egenskaper finnes det en annan, politisk och mera varaktig grund för denna stora popularitet. Konung Carl var *den mest konstitutionelle konung* vårt land någonsin egt.¹

Karls egen åsikt tycks ha varit att eder är heliga. Vid kröningen hade han svurit att försvara konstitutionen och det gjorde han. Som han uttryckte det i sitt tävlingsbidrag till akademien:

Ej från sitt ord
Förrän med livet
Mannen må vika.

Kritiken av Karl började med De Geers memoarer (1892):

Det länge väntade dödsbudet om kungen [1872] kom plötsligt och väckte om icke bestörtning dock en allmän sorg, som visade, huru verkligt populär han varit. Jag bedömde honom under hans lefnad, såsom jag efteråt funnit, icke blott strängt utan till och med orättvist. Ännu under det oändliga lovsjungandet af den nyss hädangågne erfor jag, såsom jag skrev till Sibbern, en främmande känsla, då jag tänkte på huru allt,

¹ Aftonbladet, 1872-09-19, sida 2.

som skedde under hans regering af någon betydenhet, skedde mot hans vilja, t.ex. i den utländska politiken, i representationsfrågan, i strafflagsreformen, i befordringsväsendet o.s.v.; och då han häruti gaf efter, icke af god vilja utan af brist på kraft att strida för eller att själf fasthålla en grundsats, hade jag svårt att fatta, hvaruti hans storhet såsom regent bestod, ty den var i själfva verket, liksom hans frejdade väns, Fredrik VII:s, blott svaghet. Däremot kunde jag förstå, att han blef älskad för sin person, ty han hade en i botten älskvärd natur. Den stora allmänheten tycker dessutom icke om några helgon. Det smickrar den tvärtom att se sina egna fel och laster vara kungliga. Uppriktighet och öppenhet älskas däremot af alla, och ingen hade med större fallenhet än han spelat öppen. Hans fullkomliga liknöjdhet att skylda, hvad man tyckte han borde vara mest angelägen att dölja gjorde det nästan omöjligt att tro honom dölja någonting annat, och man skulle hafva sett honom på mycket nära håll för att i det afseende känna honom rätt; – men det hade icke allmänheten. En annan sak, som vann hjärtan, var att allt var hos honom personligt; själf en människa af kött och blod, betydde för honom sak intet men person allt. Om någon, för hvilken han hade personlig vänskap, föreslog en sak, så fick den genast hans sympatier, som den alldeles skulle saknat, om den blifvit satt i fråga från annat håll.

På samma gång, som jag nedskref ett sådant omdöme, tillade jag dock, att man icke får döma en kung strängt som människa, då ingen är utsatt för större frestelser; och de flesta människor duka under för stora frestelser. ... Öfver Karl XV:s bild kommer alltid att falla en vacker dager från hans goda hjärta, hans vänsälla väsende och hans konstnärliga ande. Han är mig kärare såsom ett minne, än han var under sin lefnad; och jag tror, att min senaste uppfattning är den sannaste.²

Konsthistorikern Lorentz Dietrichsons utläggning från 1901 om Karls förståndsgåvor & vänsällhet är i samma anda:

Om Karl XV hade särskildt godt hufvud? Det tror jag egentligen inte; man hade från början låga tankar om hans begåfning, och hans två yngre bröder, Gustaf och Oscar, voro honom helt visst i intellektuellt hänseende vida öfverlägsna; men Karl hade den sällsynta egenskapen att icke håller i detta afseende öfverskatta sig själf. »Man tror, att jag är dum», sade han en gång, »men jag är i alla fall inte så dum, att jag lägger mig i de detaljer jag inte förstår», och han tillade en smula maliciöst: »som pappa gör.» Det var nog egentligen en enda historia, som hade väckt den under hans första ungdom icke ovanliga föreställningen, att Karl XV var en medelmåttig begåfning. Det var historien om »faralen». [En ordvits från Karls Uppsalatid. Kunde man tala om mor-al kunde man också tala om far-al.] Af denna oskyldiga lilla groda gjordes det långa tider mycket väsen – och ännu i dag kallas på vissa håll i Sverige en dålig kvickhet »faral».

Nej, kung Karl var långt ifrån hvad de trodde – han ägde den ärliga och rättframma karaktärens *bon sens*, och den bar honom fram öfver mycket, som en klokare, mera beräknande natur måhända skulle strandat på. En större politisk förtänksamhet skulle kanske besparat honom den bittra skola han fick att genomgå; men den skulle å andra sidan aldrig gjort honom till den folkkäre kung han blef, ty politisk förtänksamhet är sällan förenad med de vinnande hjärteegenskaper han besatt. Den, som har sett kung Karl i hans familjekrets eller följt honom i folkträngseln under julmarknaden på Stockholms Stortorg, när han gjorde sina inköp hos de fattigaste säljarna och skingrade månget bekymmer för en trist jul, liksom solen skingrar molnen – den glömmer aldrig hans vänsällhet.

² De Geer 1892: del 2, ss. 137-138; Bååth-Holmberg 1892.

Hans förakt för alla tomma former stämde så innerligt väl öfverens med hans hela väsen. Jag kommer så tydligt ihåg hyllningsdagen efter kröningen – jag hade just sett honom i krona och purpurmantel mottaga ständernas hyllning på slottsbacken, och en liten stund senare fick jag se en herre i grå vårrock promenera högt uppe på Drottninggatan i sällskap med en kavaljer som den, »der aldrig havde havt'en,» och igenkände till min häpnad Karl XV, som i en fart hade skakat af sig hela härligheten. När jag sedermera kom i tillfälle att skåda kungen på närmare håll, upptäckte jag många drag af denna hans håg för ett rättframt, fullkomligt etikettfritt uppträdande, hvilket dock aldrig gjorde honom glömsk af hans kungliga värdighet.³

1923 hade historieforskningen kommit fram till Karls regenttid. Carl Hallendorff sammanfattade honom i samlingsverket Sveriges historia till våra dagar:

[Man kunde] lätteligen frestas att dela upp Karl XV:s tid samt förena dess första 8-9 år [ståndsriksdagen] med Oskar I:s, dess senare sex [tvåkammarriksdagen] med Oskar II:s regeringstid. Säkerligen kunde ganska goda grunder anföras för en sådan periodindelning, men bortsett från att den icke skulle överensstämma med de vid detta verk tillämpade reglerna, komme man därigenom att lätteligen förbise en del av nu berörda års mest karakteristiska drag. Ty det fanns en verklig Karl XV:s epok med utpräglad egenart både på gott och ont. Denna epoks företeelser fingo i mycket hög grad sin prägel av den regerande konungens person, hans önskningar och strävanden, hans sympatier och antipatier. Tiden karakteriseras kanske bäst som dagar av ett jäsande ynglingakynne, som med glatt överdåd går livet till mötes men sist med krossade illusioner drager sig tillbaka i isolering. ...

Mellan dessa bilder, mellan det nyfödda jublande Italien [1858] och kommunardernas skräckvälde i Frankrikes huvudstad [1871] ligger trots de korta åren ett nästan omätligt avstånd. ... Det kan därför icke förvåna, att såväl samtidens som eftervärldens dom utfallit högst olika om den furste, som då stod i händelsernas medelpunkt. Få monarker hava i så hög grad som Karl XV varit föremål för den stora mängdens gunst, men det är heller icke många populära härskare, som i motsvarande grad blivit skarpt kritiserade av personer ur sin närmaste omgivning. Det finnes goda förklaringsgrunder till såväl det ena som det andra. ...

Efter Karl XV:s bortgång betecknades han som mönstret av en konstitutionell konung, vilken lät sina rådgivare sköta de löpande regeringsärendena utan att själv lägga sig i deras detaljer. I den mån detta är riktigt – den följande framställningen torde visa, att uppgiftens sanning icke är obestridlig – bör man fasthålla, att Karl utvecklats i denna riktning väsentligen mot sin vilja. ... Under sina sista regeringsår synes emellertid Karl alltmera tröttnat på de föga tacksamma försöken att själv vara den bestämmande samt sålunda hava resignerat inför nödvändigheten att reellt överlåta avgörandet åt statsrådet.⁴

D v s samma omdöme som De Geer. Hallendorff publicerade även en biografi (1924) med liknande tendens. Det schizofrena i De Geers karaktäristik – att Karl satte sin prägel på 1860-talet genom sin konst, folklighet & skörlevnad, men var ointresserad av sitt ämbete – når en höjdpunkt med Edvard Thermanius (1943):

På ett svårdefinierbart sätt – och om man så vill ett ytligt – satte Carl XV likväl sin prägel på sin tid, och har så kommit att symbolisera den. Carl XV har visserligen inte

³ Dietrichson 1901: del 2, ss. 25-27.

⁴ Hallendorff 1923: ss. 219-232.

den ringaste aktualitet i våra dagar. Men lika sant är, att han inte är glömd. ... Och varför! Svaret är både lätt och svårt: att ge, och lättast, om man tillgriper en särdeles banal fras: det personliga är det högsta i historien.

Alltså: först och främst därför att Carl XV var en personlighet, »en människa av kött och blod utan alla abstraktioner», som De Geer skriver i sin nekrolog. För det andra därför att det om honom och hans tid präglats ett högst livskraftigt slagord: »Carl XV:s glada dagar». Mången historisk personlighet har förevigats huvudsakligen på grund av ett slagords makt (t. ex. »Ljusets bonde»), och Carl XV hör till dem som i hög grad profiterat härav. För det tredje lever Carl XV, liksom salig Bellman, i anekdoten. Därtill kan måhända räknas, att han som bekant gått till eftervärlden på ett mera substantiellt sätt, nämligen i ett icke ringa antal illegitima avkomlingar; något som svenska folket på sin tid och flera generationer framåt väl känt och accepterat som ett självklart och inte särskilt klandervärt faktum. Sist och sammanfattningsvis: kring denne konung mer än de flesta svenska – utom de allra största – har uppstått vad man med ett nu för tiden flitigt använt ord kallar en myt.⁵

Talet om Kungens glada dagar när kung & folk levde i harmoni har förts vidare av anekdoter, brevsamlingar, dagböcker, memoarer & ”minnen”: Rydberg (1872), Caroliana (1889), Berättelser (1897), Nilsson (1898), Edholm (1906), Dardel (1911), Edholm (1919), Wrangel (1924), Areen (1926), Selander & Selander (1927), af Edholm (1944), Lagercrantz & Rehnberg (1954), Hentzel & Sahlberg (1954: ss. 74-79), Michanek (1990), m fl. 1872-1968 finns också åtta skönlitterära skildringar. I det avslutande kapitlet om hans eftermäle gör jag ett försök att reda ut bakgrunden.

Att Karl var en ”en människa av kött och blod” berodde också på den nyutvecklade fotokonsten. Hans porträtt spreds i stora upplagor genom litografier, vykort, porslin & allt annat upptänkligt. Karl var Sveriges förste medie-monark.

*

2. Skandinavismen, unionen & kungamakten

Karl försökte vara sin egen utrikesminister men hans skandinavistiska politik strandade på ett fyrdubbelt motstånd. Han hade samma ambition som fadern att skapa en nordisk storunion av Sverige-Norge-Danmark-Finland. Stormakterna ville dock annorlunda.

Fredrik VII var barnlös & hade erbjudit sig att adoptera Oscar, men denne hade avböjt. Planen att sätta Oscar på Danmarks tron tycks ha varit baserad på Karls privata ”Bäckaskogsdiplomat”. Han & Fredrik kom mycket bra överens. Oscar har beskrivit förhållandet mellan de två som: ”Kung Fredrik, som med [min bror] numera ingått ett fullkomligt fornnordiskt fosterbrödrslag och älskade honom med en svärmisk hängivenhet, vartill jag sällan sett motstycke mellan två individer av mankind.”⁶ Den 22 juli 1863 gav han Fredrik VII ett personligt löfte om att vid behov komma Danmark till undsättning. Svenskarna kunde dock bara ställa upp med 12 tusen man infanteri beväpnade med mynningsladdare & artilleriet var slätborrade framladdningskanoner från Napoleonkrigens dagar.⁷ Ingenting kom ut av det.

⁵ Thermanius 1943: ss. 34-35.

⁶ Oscar II 1960: del 3, s. 22.

⁷ Holm 1942.

Den 15 november efterträddes Fredrik VII av Kristian IX. Den 1 februari 1864 bröt tyska-danska kriget ut. Karl försökte genom fortsatt privat-diplomati rädda sin ursprungliga plan. Detta skulle ske genom ett familjefördrag bestående av ett försvars- & anfallsförbund och en dynastisk union med alternerande svenska & danska regenter. Ingenting kom ut av det heller. Karl försökte också införa kognatisk tronföljd för att hans dotter, 1869 gift med danske kronprinsen Fredrik (VIII), skulle kunna bli svensk unionsdrottning.

Ytterligare motgångar var att Svenska adeln motarbetade Karls försök att genom eftergifter göra unionen mera aptitlig för norrmännen och att Svenska & Norska liberaler motarbetade allt som kunde stärka kungamakten, vilket inkluderade både unionen & Karls försök att stärka banden till Danmark. Efter 1864 var den politiska skandinavismen död, men den kulturella skandinavismen blomstrade unionstiden ut.

Utöver utrikespolitiken försiggick en politisk strid om den svenska regeringsformen. Stånden var inte längre någon adekvat politisk grund. Flera decennier av ”lappa & laga” kulminerade i att 1865/66 års riksdag beslöt sig för ett tvåkammerssystem. Kammare 1 valda genom elektorerna. Kammare 2 genom direktval. Karl ville ha det franska systemet att regeringen (d v s han själv) utsåg medlemmarna i 1:a kammaren men fick ge sig. Stora delar av adeln hade varit emot representationsreformen men faktiskt ökade deras inflytande omedelbart efter övergången. 1867/69 hade adeln 1/3 av ledamöterna, prästerna så gott som raderats ut som maktfaktor, borgarna sjunkit till 1/6 & bönderna förblivit vid 1/4. Bönderna var mera homogena som grupp och hade lättare att organisera sig. Det problemet fick dock brodern Oscar hantera.

Processen har beforskats ur alla tänkbara vinklar och Karl har omväxlande betraktats som en klok strateg, monarkistisk hög, ömklig förlorare, inkompetent & omöjlig att begripa sig på. Axplock ur bok- & artikelfloden är: Hatton (1866), Lilliehöök (1867: ss. 4-73), Adlersparre (1893: ss. 5-68), Koht (1908), Hallendorff (1914), Boëthius (1918), Holmberg (1946), Lundh (1946), von Felitzen (1949), Lundh (1950), Eriksson (1954b), Ekman (1966), Nilsson 1969; Lagerroth 1972, Postén (1981), Jansson (2006) & Berggren (2012: ss. 63-84).

I samband med publiceringen av Erikssons biografi ägde det rum en minidebatt, som tycks ha utmynnat i att Karl genom att stödja en representationsreform förväntade sig att den liberala oppositionen skulle stödja skandinavismen. Så blev det emellertid inte. Situationen gick honom slutligen ur händerna.⁸ Eftervärldens förvirring om Karls intentioner tycks ha berott på hans dubbla budskap. Karl kunde framstå som enkel & rättfram, men det var bara en pose. Liksom fadern var han en intrigmakare & ärkemanipulator.

*

Eftersom De Geers politiska system enbart garanterade den rikaste 5-6 procenten av befolkningen politiskt inflytande, kan man tro att socialdemokraterna i efterhand skulle vara negativt inställda. I den socialdemokratiska historieskrivningen betraktades dock skiftet som ett fall framåt eftersom enligt marxistisk teori det borgerliga klassamhället var ett förstadium till den kommande proletära folkstaten. Karl XV var i egenskap av Sveriges förste ”borgarkung” mycket populär:

⁸ Eriksson 1954b, Lönnroth 1954, Hammar 1955.

”Som en kuriositet kan omnämnas att Hjalmar Branting visade större förståelse för Karl XV:s regeringstid än för Oscar II:s. Visserligen berömmar han Karl XV för att därigenom ytterligare markera hur djupt reaktionär han anser att Oscar II och hans epok var. Med anledning av Oscars 25-årsjubileum som kung säger Branting att Karl XV:s tid var ungdomens och kraftens period. Under Karl XV:s spira rörde man sig ännu uppåt. Ja, då skedde själva det stora genombrottet, då penningväldet, dolt bakom den medborgerliga jämlikhetens vida mantel, tog försteget framför den gamla feodala samhällsordningen. Med representationsreformen blev Sverige en modern borgerlig stat. Och just vi, säger Branting, som en mansålder senare vill gå vidare och på den allmänna rösträttens grund bygga det demokratiska samhället, som leder över i socialdemokratiens högre utveckling, vi har en rätt, och gärna må vi säga en plikt, att minnas med tacksamhet dem, som gjorde sin tids gärning och förde vårt gamla, tröga folk fram till en ny milstolpe i dess historia.”⁹

*

3. Övrig politik

Norges siste riksståthållare var Severin Løvenskiold (1777-1856). När denne 1855 begärde avsked ersattes han den 7 februari 1856 med Karl som vicekung. Karl med familj & följe anlände den 25 maj, under sommaren gjorde han en rundresa norrut efter kusten till Listerfjorden och återvände landvägen till Kristiania. Karl hyllades vart han kom. Många platser var svåråtkomliga och Karl hade tankar om järnvägsförbindelser. Under hösten upptogs hans tid med militärärenden. Karl både exercerade trupp & fick till en utredning om hur militären skulle effektiviseras. Den 11 oktober 1856 till den 12 januari 1857 var han i Stockholm. Vid återkomsten hade han i uppdrag att förmå Norge att acceptera några unionsbeslut om att harmonisera ländernas lagstiftning, bl a att domar skulle ha laga kraft i båda länderna & att avskaffa handelshinder, vilka inte lyckades honom. Även arbetet för ett gemensamt unionsförsvar motarbetades. Norrmännens metod brukade vara att ”vifta med paragrafer” vilket irriterade Karl oerhört. Han undvek att lägga sig i statsrådets arbete men var angelägen om utnämningmakten så att han hade en lojal kader av ämbetsmän. De långa tjänstgöringstiderna & bristen på alternativ gjorde den dock svår att utnyttja i det dagliga arbetet. Den 30 maj tvingades Karl på grund av faderns sjukdom att återvända till Sverige. Den 25 september tog han över riksstyret.

Även i det svenska styret ville Karl undvika detaljpet & onödigt arbete, t ex att statsråden – möjligen även han själv – inte behövde närvara vid behandlingen av ärenden utanför deras kompetensområde & att rutinärenden skulle snabbbehandlas. Dock förväntade han sig att vad som beslöts skulle bära någon likhet med hans direktiv. Det finns en anekdot om hur det kunde gå till på konseljerna:

Icke utan förnöjelse berättar Beskow, att han [Karl] vid en konselj slagit näven i bordet med orden: »Ta mig t-n dj-r skall det icke ske!» varpå De Geer med sin vanliga lugna aktningsfullhet genmält: »Mot så slående skäl har jag intet att invända men ber att min mening antecknas».¹⁰

*

⁹ Segerstedt 1986: s. 21.

¹⁰ Erikson 1954: s. 276.

1858 gjorde Karl en ny inlandsresa. Denna gång till Norrland & Lappland tillsammans med en industridelegation. Skildringarna uppehåller sig dock, liksom vid den norska resan (Dardell 1911b: ss. 101-132), mera vid de folkloristiska detaljerna än vid statsnyttan – Åslund (1879), Dardell (1911b: ss. 175-190), Lindgren (1934), Westerlund (1943), Hentzel & Sahlberg (1954: ss. 67-73), Beskow (1958: ss. 146-160), Boström (1961). Efter återkomsten till Stockholm bildades i januari 1859 Norrbottens Kolonisationskommitté med Karl som ordförande. Kommittén tänkte sig att Norrland skulle koloniserats genom soldattorp. Karl drev en egen experimentverksamhet om lämpliga odlingsmetoder på sitt sommarslott Bäckaskog & på Norrlandsresidenset Åminne.

Karl intresserade sig också för hästavel, skogsbruk, gruvdrift och kommunikationer. Sveriges första järnväg med ånglok invigdes 1856. Förbindelsen Stockholm-Oslo blev klar 1872. Däremellan invigde Karl en lång rad lokalbanor. Finansieringen var till stor del hans egen förtjänst genom att han höll sin finansminister J A Gripenstedt om ryggen och tillsammans med sin förtrogne Henning Hamilton, också han järnvägsentusiast, bestämde vilka banor som skulle prioriteras.

*

Som svensk regent försökte Karl 1857-72 att reformera det svenska försvaret. Förslagen följde krigslyckan på kontinenten – först franska reformer, sedan preussiska. För att väcka opinion publicerade han militära skrifter:

- Frågan om Stockholms befästning (1860)
- Några ord om svenska beväringens ordnande (1860)
- Militära tankar i sammandrag (1863)
- Några tankar angående svenska arméns organisation (1865)
- Tankar om nutidens taktiska rörelser (1867)
- Betraktelser angående infanteriet tillägnade den svenske infanteriofficeren (1868)

Av skrifterna får man veta att Karl föredrog en liten men välövad här. Han ville behålla den indelta armén & komplettera med värnpliktiga. Skarpskyttarna kunde bilda en sorts hemvärn. För det fick han inget gehör. Därutöver gav skrifterna handfasta råd, som att tillåta plundring under ordnade former, m m. Eftervärlden har varit mest positiv till Karls ledarskapsfilosofi: »Ingen befälhavare kan med någon säkerhet hoppas framgång, om han ej förstår att göra sig aktad och avhållen av truppen. Kärleken är lydandets grundval.» – »Lider hären nöd, lid med; är soldaten sorgsen, var glad och muntra honom. Se i honom människan och känn och tänk för honom.»¹¹ Inte någon självklarhet då & inte senare heller.

Karls vurm för Garibaldi, Victor Emanuel II & Italiens enande har väckt en hel del löje. Karl såg sig som en svensk motsvarighet med samma problem, lät fotografera sig i rödskjorta & kopierade de italienska jägartruppernas uniformer med sin plym i hatten – ”bersaglieriuniformen” – för att driva hem poängen. Uniformen bars av Värmlands fältjägare & Norska gardet. Norska gardet bär den ännu i dag. Deras historieskrivning är dock annorlunda – att det var drottning Lovisa som insisterade på plymen.

* * *

¹¹ Karl XV 1863; Eriksson 1954: s. 110-111; Wolke 2007: s. 99.

Karl hade sedan våren 1867 känningar av något ont som 1869 tog en elakartad vändning. Ovanpå detta insjuknade drottning Lovisa i lunginflammation. Hon dog den 30 mars 1871. Han själv dog den 18 september 1872. Diagnosen var oklar: tarmsyfilis, tarmtuberkulos eller något annat.¹² Karl hade i samband med hustruns död skrivit en instruktion om att jordas i en omärkt fattiggrav men den följdes inte. Däremot destruerades hans papper. Omdömet att Karl de sista åren av sin regeringstid hade tröttnat på sitt ämbete kan troligen förklaras med hans sjukdom.¹³

¹² Kock 1963: ss. 138-146; Henschen 1974; Sjöstrand 2010.

¹³ Kock 1963.